

छत्रपती शिवाजी महाराज क्रीडा संकुलातील बास्केटबॉल खेळणाऱ्या खेळाडूंच्या स्व-संकल्पनेचा अभ्यास.

प्रा.अमोल गोपाळ पाटील

सातपुडा विकास मंडळ संचलित, कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, पाल. ता. रावेर . जि. जळगांव.

डॉ. व्ही. एस. वांगवाड

[पी.एच.डी.मार्गदर्शक] प्राचार्य, सुशिलकुमार शिंदे शारीरिक शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, सोलापुर.

प्रस्तावना

मानसशास्त्रीय घटक क्रीडा कार्यमानावर परिणाम करतो तो म्हणजे क्रीडापटूची स्वताःबदलची स्व-संकल्पना जेव्हा एखादा खेळाडू एखाद्या खेळामध्ये भाग घेतो तेव्हा तो स्वताःबदल काय विचार करतो म्हणजेच त्याची स्वताःबदलची त्याच्याच विचारात असणारी प्रतिमा होय. स्व-संकल्पनेमध्ये आकलन, विचार आणि अभिवृत्ती यांचा समावेश होतो. स्व-संकल्पनातील आकलन विचार अभिवृत्ती म्हणजे एखाद्या खेळाडूची स्वताःच्या आकलना बऱ्या असणारी विचार सरणी, स्व-संकल्पनाचे स्वताची शारीरिकक्षमता, स्वताची सामाजिक स्थिती, स्वताची आकलनक्षमता आणि स्वताची प्रतिष्ठा हे महत्वाचे चार घटक आहेत. ज्यावरून खेळाडूंच्या क्षमतेनुसार खेळाडूची स्वः विषयक विचार सरणी कशी आहे आणि क्रीडा कार्यमान उंचावण्यासाठी ती आदर्श कशी असली पाहिजे हे ठरविता येते.

आधुनिक जगात बास्केटबॉल या खेळाचा विकास हा अत्यंत शास्त्रोक्त व कौशल्यपूर्ण पद्धतीने झालेला आढळून येतो. ज्यामुळे खेळाडूचे कार्यमान हे अत्यंत उच्च पातळीवर पोहचलेले दिसते. या सर्व गोष्टींचा विचार करता कार्यमानाच्या एका विशिष्ट पातळीनंतर केवळ शारीरिक शक्ती व शारीरिक कार्यमान एवढेच घटक पुरेसे नसल्याचे आढळून येते. उच्च पातळीच्या कार्यमानासाठी खेळाडूची स्व-संकल्पना सोबतच आवश्यक त्या प्रमाणात मानसशास्त्रीय प्रशिक्षण गरजेचे असते. ज्यामध्ये खेळाडूच्या आत्मविश्वास, चिंता, ताण, प्रेरणा खेळाकडे बघण्याचा दृष्टिकोन, शारीरिक व मानसिक क्षमता इत्यादी घटकांचे मुल्यमापन केले जाते. ज्याचा फायदा उच्च पातळीच्या कार्यमानासाठी आवश्यक कौशल्य, तंत्रे व डावपेच ठरवतांना होतो. या सर्व प्रक्रियेत मानसशास्त्र हे वर्तवणुकीचे शास्त्र म्हणून आपले योगदान देते. या शास्त्राची मदत अधिशिक्षकास कार्यक्षमतेने मार्गदर्शन करण्यासाठी तसेच खेळाडूचे कार्यमान कुशलतेने वाढविण्यासाठी होते.

स्व-संकल्पना व्याख्या -

- 1) “खेळाडूंच्या गुणविशेष व कौशल्याचा इतरांवर पडणा-या प्रभावी व्यक्तिमत्वाला स्व-संकल्पना असे म्हणतात.”
- 2) “व्यक्तीचा स्वतःकडे बघण्याचा दृष्टिकोन म्हणजेच स्व-संकल्पना होय.”

खेळाडू व स्व-संकल्पना

खेळाडूंच्या स्व-कर्तृत्वाच्या माध्यमातून स्वतःचा ठसा निर्माण करण्याच्या प्रक्रियेशी स्व-सामर्थ्याचा संबंध जोडता येतो. खेळाडूंची स्वतःच्या योग्यतांचे केलेले मुल्यमापन किंवा खेळाडूची कार्यनिर्वर्तनाची,ध्येयापर्यंत पोहचण्याची,अडथळ्यातून यशस्वीपणे बाहेर येण्याची क्षमता म्हणजेच स्व-संकल्पना होय.

सशक्त स्व-संकल्पनेच्या भावनेमुळे खेळाडूंच्या शारीरिक आणि शैक्षणिक कार्यात कामाच्या ठिकाणाच्या कार्यनिर्वर्तनात चिंता आणि अवसाद व्यवस्थापनाची योग्यता इत्यादी गुणवैशिष्ट्यांमध्ये वाढ होते.निर्धारित केलेले ध्येय साध्य करण्याची क्षमता आपल्यात असल्यामुळेच खेळाडू त्या विशिष्ट ध्येयाने प्रेरित होतो.

संशोधनाची गरज :-

खेळाडूची स्व-संकल्पना ही जीवनात अतिशय महत्वाची आहे. खेळाडूची खेळाकडे बघण्याची उच्च प्रतीचे स्व-संकल्पनेमुळे खेळाडूचे कार्यमान चांगले होऊ शकते. क्रीडा प्रदर्शन किंवा प्रात्यक्षित घडत असतां खेळाडूला स्व-संकल्पने ची आणि मनाची सतत आंतरक्रिया होत असते. त्याशिवाय खेळ दमदार व जोरदार होत नाही. त्याच ःष्टीकोनातून संशोधकाला छत्रपती शिवाजी महाराज क्रीडा संकुलातील बास्केटबॉल खेळणाऱ्या खेळाडूंच्या स्व-संकल्पनेच्या अभ्यासातून 14 ते 16 वर्षे

वयोगटातील जळगांव शहरातील माध्यमिक खेळाडूंच्या सादरीकरण स्तरानुसार स्व-संकल्पनेचा सर्वेक्षणात्मक अभ्यास करणे गरजेचे वाटले. येथे संशोधकाने खेळाडूंच्या स्व-संकल्पनेचा विचार केला आहे. या संशोधनामध्ये आर. के. सारस्वत यांनी विकसित केलेल्या चाचणीतील शारीरिक, सामाजिक, स्वभाविक, शैक्षणिक, नैतिक, बौद्धिक या घटकाचा मापनासाठी उपयोग करण्यात आला. यामुळे खेळाडूंची स्व-संकल्पनेच्या गुणांचाही क्रीडाकार्यमानासाठी खूपच आवश्यक झाले आहे.

संशोधनाचे सिंहावलोकन :-

मॅक क्लेनी:- 1

याने उच्च सुदृढता गट आणि कमी सुदृढता गट नावाचे दोन महाविद्यालयीन पुरुषांचे गट तयार करून कॅटलच्या 16 व्यक्तिमत्व घटक प्रश्नावलीच्या सहाय्याने त्यांच्या व्यक्तिमत्व गुणवैशिष्ट्य, स्व-संकल्पना आणि शैक्षणिक कल यांचा तुलनात्मक अभ्यास केला. त्याला असा निष्कर्ष मिळाला की, उच्च सुदृढता गट हा अधिक अवलंबून तसेच कमी सुदृढता गट हा अधिक स्व-पुरेसा असा होता. तसेच उच्च सुदृढता गटातील पुरुष हे अधिक विश्वासू आणि मत्सर रहित होते. त्याचप्रमाणे कमी सुदृढता गट हा जास्त संशयास्पद आणि स्व-नेमणुक करणारा दिसत होता.

मॅक चॅनी:- 2

याने शारीरिक सुदृढता चाचणीतील कार्यमानाच्या आधाराने निवडक महाविद्यालयीन पुरुषांचे वर्गीकरण करून व्यक्तिमत्व गुणवैशिष्ट्य, स्व-संकल्पना आणि शैक्षणिक कल यांचे मुल्यमापन करण्यासाठी एक अभ्यास केला. याने उच्च सुदृढता गट आणि कमी सुदृढता गट असे महाविद्यालयीन पुरुषांचे दोन गट करून त्यावर कॅटलची व्यक्तिमत्व घटक प्रश्नावली अवलंबवली. त्यातून असे निष्कर्ष समोर आले की, उच्च सुदृढता गट हा जास्त गट अवलंबून तर कमी सुदृढ गट हा स्व-पुरेसा होता. तसेच उच्च सुदृढता गटातील पुरुष हे अधिक विश्वासू आणि मत्सर रहित होते. त्याचप्रमाणे कमी सुदृढता गट हा जास्त संशयास्पद आणि स्वतःच्या मतांविषयी अकारणच गर्व बाळगणारा असा होता.

कोईंग :-3 कोईंगला असे सापडले की, खेळाडू आणि अ खेळाडू हे सामाजिकता, गट आवड आणि भावनिक नियंत्रण या व्यक्तिमत्व घटकात भिन्नता असते. विद्यापीठ संघातील सदस्य आणि आंतरकुल खेळाडू या दोन्हीची स्व-संकल्पना अ-खेळाडूंपेक्षा जास्त असते आणि खेळाडूवृत्ती, फॅमिनीटीची पदवी आणि कुटुंब प्रभाव यामध्ये तिन्ही गटात कोणताही फरक नव्हता.

संशोधनाची उद्दिष्टे :-

1) माध्यमिक शाळेतील बास्केटबॉल या सांघिक खेळ खेळणाऱ्या खेळाडूंच्या स्व-संकल्पनेचा अभ्यास करणे.

संशोधनाची परिकल्पना :-

1) बास्केटबॉल खेळणाऱ्या मुली खेळाडूंची स्व-संकल्पना मुले खेळाडूंपेक्षा उच्च दर्जाची आढळून येईल.

संशोधनाची परिसीमा:-

- 1) संशोधनाची व्याप्ती जळगांव शहरातील छत्रपती शिवाजी महाराज क्रीडा संकुलातील बास्केटबॉल खेळाडूंपुरती ठरविण्यात आली आहे.
- 2) संशोधनाची व्याप्ती 14 ते 16 वर्षे वयोगटाकरीता आहे.
- 3) संशोधनाची व्याप्ती स्व-संकल्पना चाचणीपुरती ठरविण्यात आली आहे.
- 4) संशोधनाची व्याप्ती जळगांव शहरातील माध्यमिक विद्यालयापुरता ठरविण्यात आली आहे.
- 5) संशोधनाची व्याप्ती छत्रपती शिवाजी महाराज क्रीडा संकुलाच्या वेळापत्रकानुसार ठरविण्यात आली आहे.

नमुना निवड :-

- 1) 8 वी 9 वी आणि 10वी वर्गातील खेळाडू विद्यार्थ्यांची संशोधनासाठी निवड करण्यात आली.
- 2) जळगांव शहरातील छत्रपती शिवाजी महाराज क्रीडा संकुलातील बास्केटबॉल खेळाडूंचा सहभाग केला जाईल.
- 3) प्रस्तुत संशोधनासाठी एकुण 60 विद्यार्थ्यांची अभ्यासासाठी निवड करण्यात आली. यात 30 विद्यार्थी आणि 30 विद्यार्थिनींचा नमुना निवडण्यात आला.

संशोधनाची मर्यादा :-

प्रस्तुत संशोधन जळगांव शहरातील माध्यमिक विद्यालयातील विद्यार्थ्यांपुरताच मर्यादित आहे.

पध्दती**नमुना प्रक्रिया :-**

प्रस्तुत संशोधनासाठी नमुना निवड हे जळगांव शहरातील माध्यमिक विद्यालयातील मुलांची यादृच्छिक पध्दतीने निवड करण्यात आली. सर्व निवड करण्यात आलेली मुले व मुली ह्या संशोधनाच्यादृष्टीने अप्रशिक्षित असल्याची खात्री करून घेतली. या संशोधनासाठी एकूण 60 मुलांकडून प्रश्नावली भरून घेण्यात आली. प्रत्येकास सांकेतांक व वैयक्तिक फॉर्म देण्यात आली. निवड केलेली चाचणी स्व-संकल्पनेच्या विकासाशी संबंधीत आहे . यामध्ये आर. के. सारस्वत यांनी विकसित केलेल्या शारीरिक, सामाजिक, स्वभाविक, शैक्षणिक, नैतिक, बौद्धिक या घटकांच्या प्रश्नांचा समावेश होता.

चले:-

➤ **स्वाश्रयी चल :-** (स्वतंत्र परिवर्त्य)

1) विद्यार्थी -मुले-मुली

➤ **मध्यस्थ चल :-**

1) वय 14-16 वर्षे

➤ **आश्रयी चल :-**

1) आर. के. सारस्वत स्व-संकल्पना मापन चाचणी

साधने व तंत्रे :-

1) प्रस्तुत संशोधनासाठी डॉ. आर. के. सारस्वत यांची स्व-संकल्पना मापन चाचणी वापरण्यात आली.

विश्वसनीयता- 1) चाचणी पुनर्चाचणी

विश्वसनीयता 0.91

2) यर्थाथता-

प्रस्तुत चाचणीची यर्थाथता - 0.81 इतकी आहे.

सांख्यिकी पध्दत :-

प्रस्तुत संशोधनात मिळालेल्या प्राप्तांकाचे संख्याशास्त्रीय विश्लेषण करण्यासाठी टी चाचणी पध्दतीचा वापर करण्यात आला.

संख्याशास्त्रीय विश्लेषण -**तक्ता क्र-1 सांघिक खेळ खेळणारे खेळाडू व स्व-संकल्पना**

लिंग	नमुना	मध्यमान	प्रमाण विचलन	मुक्त प्रमाण संख्या	टी मुल्य	सार्थक पातळी
मुले	30	168.00	13.48	58	0.70	सार्थक नाही
मुली	30	165.66	12.06			

मुळ - सांघिक खेळ खेळणारे खेळाडूंची स्व-संकल्पना या (चल) परिवर्त्यामधील संख्याशास्त्रीय विश्लेषणावरून.

चर्चा - वरील तक्ता क्र - 1 वरून असे निदर्शनास येते की, सांघिक खेळ खेळणारे मुले खेळाडूंची स्व-संकल्पना मध्यमान गुणांक 168.00, प्रमाण विचलन गुणांक 13.48 तर सांघिक खेळ खेळणारे मुली खेळाडूंची स्व-संकल्पना मध्यमान गुणांक 165.66, प्रमाण विचलन गुणांक 12.06 इतका आढळून आला आहे. या दोघांचे टी मुल्य 0.70 इतका असून तो 0.05 या पातळी ला सार्थ नाही. वरील संख्याशास्त्रीय विश्लेषणावरून असे निदेशनास येते की, बास्केटबॉल खेळ खेळणारे मुले आणि मुली यांच्या स्व-संकल्पनेत फरक आढळून येत नाही. म्हणजे संशोधकाने मांडलेली सिध्दांत कल्पना / परिकल्पना स्वीकार्य नाही.

निष्कर्ष - प्रस्तुत संशोधनात खालीलप्रमाणे निष्कर्ष आढळून आले. बास्केटबॉल खेळ

खेळणारे मुले आणि मुली यांच्या स्व-संकल्पनेत फरक आढळून येत नाही.

संदर्भ सुची

जैक. एच. एल. बिबीलेम अँड ज्युडी अ. ब्लुकर, सायकोलॉजी ऑफ कोचिंग : थेअरी अँड अप्लिकेशन (न्यू दिल्ली : सुरजित पब्लिकेशन, 1982), P. 7.

“प्रगत सामाजिक मानसशास्त्र” केशव ना. गाडेकर, अमिता म. पाटील, मुकुंद कृ. इनामदार, डायमंड पब्लिकेशन, प्रथम आवृत्ती 2007 पान क्र.43,62

बेरोन नेल्सन मॅक क्लेनी, “अ-कम्पॅरिझन ऑफ पर्सनॅलिटी चैरेक्टरीस्टिक्स, सेल्फ-कन्सेप्ट अँड अकॅडमिक अॅप्टिट्युड ओड सिलेक्टेड कॉलेजमेन क्लासिफाइड अॅकॉर्डिंग टू परफॉर्मन्स ऑन टेस्ट ऑफ फिजिकल फिटनेस ” डेझरटेशन अॅबस्ट्रैक्ट इंटरनॅशनल 30(ऑक्टोबर-1969):1423-A.

बेरोन नेल्सन मॅक चॅनी, “अ-कम्पॅरिझन ऑफ पर्सनॅलिटी चैरेक्टरीस्टिक्स, सेल्फ-कन्सेप्ट अँड अकॅडमिक अॅप्टिट्युड ओड सिलेक्टेड कॉलेजमेन क्लासिफाइड अॅकॉर्डिंग टू परफॉर्मन्स ऑन टेस्ट ऑफ फिजिकल फिटनेस, ” डेझरटेशन अॅबस्ट्रैक्ट इंटरनॅशनल 30(ऑक्टोबर-1969):1423-A.

फ्रान्सेन्स बुकेर कोईंग, “ कम्परेटिव्ह अॅनालिसिस ऑफ सिलेक्टेड पर्सनल अँड सोशल बॅक-ग्राउंड चैरेक्टरीस्टिक्स ऑफ हायस्कूल गर्ल्स अँ श्री लेव्हल्स ऑफ पार्टिसिपेशन इन बास्केटबॉल "डेझरटेशन अॅबस्ट्रैक्ट इंटरनॅशनल 30(डिसेंबर-1969):2361-A.